

Koroške (slovenske) vojne pripovedi med reprezentacijo in diskurzom

Andrej Leben

Karl-Franzens-Universität Graz, 515 Institut für Slawistik, 8010 Graz, Merangasse 70/I, Avstrija
andreas.leben@uni-graz.at

Vojne pripovedi, zlasti v zvezi s tematiko druge svetovne vojne, štejejo med osrednje in najbolj pogoste pojave v sodobni koroški (slovenski) prozi. Prispevek prinaša žanrsko-tipološko sistematizacijo teh pisav s posebnim ozirom na jezikovne, avtorske in prostorske kontekste, pripovedne perspektive in glavne like ter medbesedilne in zunajbesedilne navezave.

Ključne besede: literatura in zgodovina / slovenska književnost / Koroška / vojne pripovedi / prva svetovna vojna / druga svetovna vojna / literarni žanri / roman / medbesedilnost / spominski diskurz

Spričo novejše literarne produkcije koroških Slovencev ni mogoče mimo vprašanja, kaj sploh je sodobna koroška slovenska literatura, kdo so njeni avtorji, kakšno je njeno mesto na presečiščih avstrijskega, nemškega in slovenskega literarnega sistema. Članek nima namena razpravljati o sistemski umeščenosti koroške slovenske literature, vendar je treba z ozirom na literarne reprezentacije vojne tematike pozornost usmeriti na dve vprašanji: 1. ali je v nemščini napisana literatura koroških Slovencev vedno tudi del (koroške) slovenske literature ali pa je to samoumevna literarna praksa dvojezično socializiranih avtorjev? In 2., kako obravnavati besedila neslovenskih oz. samo neslovensko pišočih avtorjev, ki se navezujejo na dvojezični koroški prostor, na njegove pripovedne in literarne modele in so mogoče namenjeni tudi ali predvsem dvojezičnim bralcem?

Na prvo vprašanje bi lahko odgovorili, da spadajo v okvir literature vsake nacionalne ali regionalne skupnosti vse besedne umetnine, pisne in ustne, ne glede na to, ali so oblikovane ali preoblikovane v nacionalnem, nadnacionalnem ali tujem jeziku (Prunč 49), problem pa nastane, če z vidika estetskokomunikacijske funkcije s spremembo jezika prihaja do spremembe adresatov. Potemtakem je vprašljivo, ali je roman *Engel des Vergessens* Maje Haderlap, ki je v prevodu Štefana Vevarja (*Angel pozabe*) naletel tudi v Sloveniji na veliko zanimanje, del koroške slovenske litera-

ture. Podobno velja za romane *Der Kaiser schickt Soldaten aus* Janka Ferka, *Das lange Echo* Elene Messner in *Der Heimat treu* Ferdinanda Skuka, ki vsi obravnavajo vojno tematiko.

Še bolj kočljivo je drugo vprašanje, saj priložnostna izbira tematike ali znanje slovenščine še ne pomeni, da bi neslovenske avtorje lahko apostrofirali kot afiliirane pripadnike manjšine, nekoroški avtorji pa se izmikajo tudi morebitni regionalni pripadnosti. Literarne reprezentacije s koroško slovensko vojno tematiko je poleg tega najti v besedilih avtorjev iz današnje Slovenije, avtorjev, ki so se rodili na Koroškem in jo zapustili ali pa so tam našli začasno zatočišče ali novo bivališče in danes veljajo za predstavnike koroške slovenske literature, kot je to na primer Metod Turnšek. Med najbolj prepoznavna besedila neslovenskih oz. neslovensko pišočin avtorjev, ki se navezujejo na koroški slovenski tematski kontekst druge svetovne vojne, šteje drama v obliki pripovedi ali pripoved v obliki drame *Immer noch Sturm* Petra Handkeja. Toda nabor teh besedil je dokaj obsežen, saj sega od televizijske trilogije oz. tetralogije in romana *Das Dorf an der Grenze* Thomasa Plucha preko dramskih besedil Susanne Lietzow (*Jelka. Wir sehen uns im nächsten Krieg*), Tine Leisch (*Elf Seelen für einen Ochsen*), Laure Ippen (*Und schreibe aufs Blatt meine Gefühle*), Berndta Liepolda-Mosserja (*Partizan*), Simone Schönett in Haraldta Schwingerja (*Zala*) do romana Kevina Venne-manna (*Mara Kogoj*). Skupaj s slovenskimi in nemškimi besedili koroških slovenskih avtorjev vsekakor tvorijo obsežen in raznovrsten korpus pripovedi s koroško slovensko vojno tematiko, ki ga kaže tudi z ozirom na njegovo estetskocomunikacijsko funkcijo obravnavati kot celoto.

Vojne pripovedi s koroško tematiko z žanrskega in jezikovnega vidika

Do druge svetovne vojne slovenska literatura ne izkazuje večjega števila besedil s koroško vojno tematiko. Celo prva svetovna vojna ni zapustila vidnejših literarnih sledov, pač pa sta jih zapustila boj za slovensko severno mejo oziroma koroški brambovski boj in plebiscitna doba (Prežihov Voranc, Peter Mohar). Do razmaha vojnih pripovedi prihaja šele z drugo svetovno vojno, ko so koroški slovenski avtorji v poeziji (Milka Hartman, Katarina Miklav, Janko Ogris, Janez Pernat, Jože Serajnik), v obliki dnevnikov (Franc Isop, Janko Messner, Tomaž Olip, Ljudmila Sticker), dokumentarne proze (Petrov Ivan = Janko Messner), dokumentarne drame (Blaž in Pavla Singer) in pričevanj že med vojno in takoj po njej zapisovali in tematizirali osebne ali kolektivne izkušnje nasilja, zasledovanja, zapornišтва, pregnanstva in upora. Pripovedna besedila, še posebno o

partizanskem odporu, so v prvem povojnem desetletju napisali bolj ali manj izključno avtorji iz Slovenije, torej Prežihov Voranc s taboriščno in dokumentarno kratko pripovedno prozo (*Naši mejniki*, 1946), Ivan Ribič v obliki romana (*Ljudje onkraj reke*, 1946/47, knjižno 1954) in Rok Arih (Drago Druškovič) v dveh proznih zbirkah (*Zibelka*; 1953; *Zato*, 1957).

Čeprav so koroške slovenske organizacije po vojni pozivale bivše partizane, aktiviste, taboriščnike, zapornike in pregnance k pisanju spominov, zbiranju podatkov in dokumentov, je število v zgodnji povojni periodiki in spominskem zborniku *Koroška v borbi* (1951) objavljenih zapisov razmeroma skromno.¹ Šele s partizanskimi spomini Karla Prušnika *Gamsi na plazu* (1958), ki so izšli v Sloveniji, spomini Mirka Kumra na rusko vojno ujetništvo (*Po sili vojak*, 1969) in družinsko kroniko pregančar Franca Resmana (*Rod pod Jepo*, 1971) so nastala prva, danes kanonizirana besedila koroške slovenske spomske proze, objavljen pa je bil tudi dnevnik *Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne* (1970) Franca Arnejca, eno redkih izvirnih pričevanj iz tega časa. Večina knjižnih ali revialno objavljenih spominov o koroškem partizanskem boju, kot na primer spomini Emila Sovdata (*Tam, kjer teče bistra Zilja*, 1967) in Ladislava Grata (*V metežu*, 1969), je še naprej nastajala in izhajala v Sloveniji, kjer je bil leta 1969 ustanovljen *Vestnik koroških partizanov*, ki je bivše borce spodbujal k pisanju.

Od koroških slovenskih avtorjev so od konca petdesetih let naprej Metod Turnšek, Florjan Lipuš in Valentin Polanšek objavljali kratko prozo z vojnimi motivi, do razmaha vojnih pripovedi pa je prišlo v času zahtev slovenske manjšine po izpolnitvi narodnostnih pravic iz 7. člena Avstrijske državne pogodbe in Lipuševega in Messnerjevega skupnega urednikovanja revije *mladje*. Florjan Lipuš je objavil »nonstopdramo« *Škorenj* (1973) z izzivalnim motivom slavnostno-folklorne reinscenacije pokola na Peršmanovi kmetiji,² RTV Slovenija pa je po scenariju Janka Messnerja (1973) posnela film *Vrnitev* o koroškem slovenskem vojaku, ki hoče dezertirati k partizanom. V teh letih so izšli tudi vojni romani Metoda Turnška (*Med koroškimi brati*, 1973) in Valentina Polanška (*Križ s križi*, 1980; *Bratovska jesen*, I-II, 1981/82; *Sla po svobodi*, 1985) ter – najprej v nemščini – spomini Helene Kuhar (*Jelka. Aus dem Leben einer Kärntner Partisanin*, 1984). Reprezentacije koroške slovenske vojne tematike se takrat pojavijo tudi v nemških proznih besedilih, med drugim pri Thomasu Pluchu, v antologiji *Betroffensein* (1980), v objavah Marie-Thérèse Kerschbaumer (*Der weibliche Name des Widerstands*, 1980) in še kje.

Že Karel Prušnik se je posvetil zbiranju pričevanj in podatkov o koroškem partizanskem odporu,³ mladi raziskovalci pa so v osemdesetih letih to področje razširili na celotno vojno in predvojno obdobje in izvlečke iz pogovorov objavili v zborniku *Spurensuche* (1990) oz. *Po sledovih* ...

(1991). Nekateri informatorji in druge priče so v naslednjih letih objavili svoje vojne spomine v periodičnem tisku ali samostojnih avtobiografskih knjigah, to so Andrej Kokot (*Ko zori spomin ...*, 1996), Lipej Kolenik (*Mali ljudje na veliki poti*, 1997), Tone Jelen (*Hoja za mavrico*, 2002), Tonči Schlapper (*Iz življenja na obronkih*, 2004), Franc Kukovica (*Nepozabljeno*, 2006), Anton Haderlap (*Graparji*, 2007), Peter Kuchar (*Pesem in pelin mojih gozdov*, 2009), Ana Jug-Olip (*Utihnile so ptice, utihnila je vas*, 2011) in drugi.⁴ Večina knjižnih izdaj, tako tudi spomini Slovenca Bogdana Mohorja (*Luna*, 2007), je kmalu izšla tudi v nemškem prevodu, številna krajša pričevanja pa so bila objavljena v slovenskih in avstrijskih publikacijah o protifašističnem odporu.

Na začetku devetdesetih let je zanimanje za koroško vojno tematiko zajelo tudi gledališče. Poleg produkcije *Marička* (1991 in 1995) Plesnega gledališča Ikarus Zdravka Haderlapa ter besedil in scenarijev koroških slovenskih avtorjev ob osrednjih spominskih proslavah (npr. Andrej Kokot/ Jože Rovšek, Dominik Srienc / Elena Messner) tu izstopajo nemško pišočji dramski ustvarjalci. V sodelovanju z osrednjimi gledališči v Beljaku, Celovcu in drugje, predvsem pa s koroškimi slovenskimi gledališčniki in strukturami so avtorji, kot so Susanne Lietzow, Tina Leisch, Laura Ippen, Bernd Liepold-Mosser, Simone Schönnett in Harald Schwinger napisali malodane vsa dramska besedila s koroško slovensko vojno tematiko.⁵ Skoraj vsa besedila, od katerih so novejša prevedena v slovenščino in knjižno objavljena, Handkejevo dramo pa je uprizorila ljubljanska Drama, so nastala v tesni navezavi na pričevanja in spomine koroških Slovencev.

Novejša in vse pomembnejša oblika posredovanja koroških vojnih pripovedi je dokumentarni film, področje, ki prav tako kot gledališka dejavnost zaobjema koroške slovenske in nemško govoreče scenariste in režiserje (Anton Roth, Tobias Kavelar, Ernst Logar, Andrej Mohar, Andrina Mračnikar, Milena Olip, Birgit Sommer, Miha Zablatnik in drugi). Diskurz o medvojnih dogodkih na Koroškem je dosegel tudi filmski »mainstream«, kot nazorno pokaže popularna televizijska nanizanka »Tatort«, saj se dogajanje sploh prvega koroškega »kraja zločina« s pomenljivim naslovom *Unvergessen* (Nepozabljeno, 2014) odvija v okolici Železne Kaple in se naša tudi na dogodke pri Peršmanu.

Ob gledaliških in vizualnih pripovedih, če pustimo znanstvene in dokumentarne publikacije ob strani, so spominske pripovedi še naprej pomembna in inovativna oblika znotraj diskurza o koroški slovenski vojni preteklosti. Po eni strani izhajajo natisi ali ponatisi dnevnikov in spominske proze, po drugi pa biografije o žrtvah nacizma (družina Ročičjak) in že umrlih pričevalcev (Milena Gröblacher, Ana Zablatnik), ki deloma temeljijo na njihovih lastnih pričevanjih. Razen Lipuševe pripovedi *Boštjanov let* (2003), ki se vojne tematike dotika z intimnega vidika doraščajočega

otroka, in dokumentarnega biografskega romana *Anisja* (2011), v katerem Tomaž Ogris opisuje življenjsko zgodbo svoje matere, nekdanje prisilne delavke iz Ukrajine, je vsa novejša proza s tematiko druge ali prve svetovne vojne, o katerih bo še govor, napisana v nemškem jeziku.

Ta pregled koroških (slovenskih) vojnih pripovedi nikakor ni popoln, vendar dovolj jasno pokaže določeno zvrstno in jezikovno dinamiko, pri čemer tematsko prevladujejo pripovedi, ki se nanašajo na drugo svetovno vojno. Pesmi in dnevniki so bili večinoma objavljeni šele leta pozneje, dokumentarna proza, dramatika in krajša pričevanja pa so glavne oblike, ki so jih koroški slovenski pisci uporabljali že med vojno in v prvih povojnih letih. Pesniško ustvarjanje z vojno tematiko je kmalu usahnilo, oživelilo v sedemdesetih letih, proti koncu naslednjega desetletja pa ponovno poniknilo. V prozi, tako literarni kot spominski, ki so jo pisali predvsem avtorji in nekdanji koroški partizani iz Slovenije, so sprva prevladale krajše oblike, kar velja tudi za poznejše pisanje koroških slovenskih avtorjev. Do prvega poskusa romaneskne obdelave partizanske tematike sicer prihaja že v štiridesetih letih, žanr vojnega romana pa se razmahne šele v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja z objavami tako slovenskih kot koroških avtorjev, nato pa spet izgine iz repertoarja koroške in slovenske literature. Njegovo vlogo prevzamejo spominske pripovedi koroških Slovencev, ki se kot samostojen žanr uveljavijo do začetka sedemdesetih let in v drugi polovici devetdesetih doživijo opazen razmah. Večina tovrstnih pričevanj je v nemškem prevodu dostopna od leta 1980 naprej, ko izide tudi večje število nemških besedil neslovenskih avtorjev s koroško vojno, zlasti odporniško tematiko. Na začetku 21. stoletja postanejo nemška dramska besedila, ki so napisana v navezavi na pričevanjsko literaturo in aktualni spominski diskurz, integralni del koroške slovenske gledališke kulture. V zadnjih letih znova izhajajo tudi romani s koroško ali tudi širšo vojno tematiko, ki so vsi, ne glede na kakršnokoli generacijsko, narodnostno ali jezikovno pripadnost avtorjev, napisani v nemškem jeziku.

Vojne pripovedi v luči diskurzov

Literarne pripovedi s koroško slovensko vojno tematiko so v večini primerov neposredno povezane z dominantnimi diskurzi znotraj manjšine same in o manjšini, ki se v koroškem primeru izostrujejo ob različnih pogledih nemško govoreče večine in dvojezične manjšine na zgodovino v skupnem prostoru. Glede prve svetovne vojne v literarnih in drugih pripovedih ni opaziti večjih razhajanj. Medtem ko je brambovska in plebi-citna tematika na nemški strani pridobila tako mitske kot raznarodovalne

razsežnosti, na strani manjšine vsaj v literarnem pogledu ni posebno odmevala, če tu ne upoštevamo pisanja Prežihovega Voranca in drugih avtorjev v Jugoslaviji. Spet drugače je glede druge svetovne vojne, saj nemški koroški povojni diskurz pridobi povsem druga težišča kot slovenski, prevladujoča protipartizanska, protikomunistična in protijugoslovanska nastrojnost pa postane merodajna tudi za odnos do slovenske manjšine in njenih spominskih diskurzov. Pogledi na partizanski boj so si ostro nasprotovali, različne so bile tudi z njim povezane individualne izkušnje, kar sicer velja tudi za slovensko manjšino. Vsekakor so pregnanstvo, partizanski odpor, trpljenje v koncentracijskih taboriščih in spomin na žrtve nacizma postali jedro slovenske spominske kulture, ki je združevala ljudi različnih svetovnih nazorov, vendar so se mnogi odločili tudi za pozabo in molčanje.

Na ozadju vojne in zaradi politične situacije po vojni, ko je bil izid avstrijsko-jugoslovanskega mejnega vprašanja še odprt, se je koroška slovenska spominska kultura razvijala v navezavi in ob podpori iz Slovenije ter nemško govorečih somišljenikov in avstrijskih protifašističnih združenj. Sprva so se dejavnosti omejevale na zbiranje pričevanj, publicistično dejavnost, komemoracije in skrb za partizanska grobišča, dodatne oblike in lokacije kolektivnega spominjanja so se razvile v sedemdesetih in osemdesetih letih s postavljanjem spomenikov, prvimi pohodi po partizanskih poteh in odprtjem spominskega muzeja na Peršmanovem domu leta 1982, prvem in dolgo edinem antifašističnem muzeju v Avstriji. Te in druge dejavnosti, namenjene ohranjanju spomina na medvojni čas in uzaveščanju protifašističnega izročila znotraj manjšine, so povezane s prizadevanji koroških Slovencev za izpolnjevanje narodnostnih pravic, solidarnostnim gibanjem in tudi s povečanim zanimanjem dela avstrijske javnosti za medvojno dogajanje na Koroškem. Sodelavci na celovski in drugih avstrijskih univerzah, kulturni ustvarjalci, pisatelji in publicisti so na ozadju koroškega nemškega nacionalizma bistveno pripomogli k večji vidnosti koroške manjšinske problematike in tudi k prepoznavnosti spominskih in literarnih vojnih pripovedi manjšine. Avstrijski javni diskurz o drugi svetovni vojni je spremenil svoj ustroj v sklopu zloglasne afere »Waldheim«, petdesetletnice »anšlusa« Avstrije k Hitlerjevi Nemčiji in po izjavi kanclerja Franza Vranitzkega leta 1991 v avstrijskem parlamentu, da Avstrija ni bila samo prva žrtev nacističnega režima, temveč tudi sokriva holokavsta. Novi politični konsenz glede vloge Avstrije v dobi nacifašizma in potrebe po novem soočenju s preteklostjo je pripomogel k temu, da so začeli tudi številni koroški Slovenci javno pripovedovati o svojih izkušnjah ali zapisovati svoje življenjske zgodbe.

Na Koroškem niti razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije ni privedel do vidnega približevanja deljenih vojnih diskurzov. Publikacije,

kot so *Die blutige Grenze. Südkärntens Leiden im Jahre 1945* (1976) in *Titostern über Kärnten 1942–1945* (1984, 1993) ter bojazni pred teritorialno dezintegracijo ali slovenizacijo Koroške so sicer izgubljale vpliv, potujoča razstava Koroškega deželnega arhiva pa je še leta 2003 spraševala: »Partizani na Koroškem. Borci proti fašizmu – borci za ?« (*Die Partisanen*). Na tem ozadju se pokaže tudi pomen koroških slovenskih vojnih pripovedi, še zlasti pričevanj in spominske proze. Na njihovo vrednost je z velikim medijskim odmevom leta 2002 opozoril Peter Handke ob prejemu častnega doktorata Univerze v Celovcu, ko je prisotne pozival, naj berejo spomine Prušnika, Kokota, Kolenika in Jelena, tudi v smislu sprave med ljudmi (Handke, *Wut*). Brez teh knjig proti pozabi (gl. Goetz) si tudi ni mogoče zamisliti nemških dramskih besedil, ki so na koroških odrih tematizirala usodo manjšine med drugo svetovno vojno in partizanstvo na Koroškem. Dejstvo, da se na Koroškem v odnosu deželne politike do slovenske manjšine desetletja dolgo nič bistvenega ni spremenilo (gl. Amann, *Siegreiche Verlierer* 11–14, 21–28) in da se je družbeni in medijski odnos do slovenščine in slovenske manjšine vendarle na mah spremenil po kompromisu glede dvojezičnih topografskih napisov leta 2011,⁶ še bolj pa po porazu vladajoče stranke BZÖ na koroških deželnozborskih volitvah leta 2013 in s sestavo nove koroške deželne vlade, ki jo vodi eden izmed nekdanjih aktivistov solidarnostnega gibanja za pravice koroških Slovencev, dovoljuje sklep, da so tudi diskurzi o protifašističnem odporu koroških Slovencev, nacistični preteklosti Koroške in nemškem nacionalizmu, ki so že dolgo predmet znanstvenih, umetniških, kulturnih, šolskih, knjižnih in drugih projektov, omogočili tako hiter premik v smeri sporazumevanja med deljenimi spominskimi kulturami. Pri tem bode v oči, da v slovenščini napisane literarne pripovedi, zlasti romani, ki so nastali pred koncem osemdesetih let 20. stoletja, v današnjem spominskem diskurzu nimajo pravega mesta in niso bili niti ponatisnjeni niti prevedeni v nemščino.⁷

Povojni romani s koroško slovensko vojno tematiko

Glede zgodnjih povojnih literarnih pripovedi je pričakovati, da jih zaznamujejo politične okoliščine v času njihovega nastanka in s tem povezana posebna funkcionalnost. Reportaža *Boj za Dravo* Dušana Pirjevca, objavljena v *Slovenskem zborniku 1945*, je eden prvih literarnih sestavkov o koroškem partizanskem boju. Kolektivni prvoosebni pripovedovalec kot kronist in udeleženec dogodkov navaja partizanska imena vodilnih akterjev in jedrnatu poroča o težavah, uspehih in ciljih širjenja odpora severno od Drave: »[p]remagati Dravo je pomenilo preklicati plebiscit in odstraniti nje-

gove notranje vzroke in posledice. / Premagati Dravo – to je postala osnova vsega našega vojaškega in političnega dela na Koroškem.« (Pirjevec 570)

Na motiv strateško pomembnega preboja čez Dravo se navezuje tudi Ribičeva kronika *Ljudje onkraj reke*, ki je 1946/47 izhajala v podlistku *Slovenskega poročevalca* in pozneje izšla v predelani knjižni obliki. Roman je značilen primer povojne slovenske partizanske proze s tretjeosebним pripovedovalcem. Dogajanje se ujema s kronologijo razvoja partizanskega odpora na južnem Koroškem in hkrati pripoveduje o usodi koroških Slovencev in njihovi narodni in politični razdvojenosti. Liki napetega dogajanja, v katerem prevladujejo figuralni dialogi, so deloma izmišljeni, deloma posneti po resničnih osebah (Tomaž, Gašper in drugi). Večina borcev prihaja s Koroške in domačin Tomaž, dezertar iz nemške vojske, se najbolj zavzema za nevarni prehod čez Dravo: »[o]dločil sem se zdavnaj. Prostovoljno pojdem.« (Ribič 41)

Naslednji vojni roman s koroško vojno tematiko, *Med koroškimi brati* Metoda Turnška, je izšel leta 1973. Avtor ga je posvetil »vsem, ki so na koroški zemlji delili trpko usodo mučeništva s trdo preizkušenim slovenskim narodom« (Turnšek [5]). Tudi v tem romanu se fiktivno dogajanje prepleta z resničnimi dogodki in osebami. V slogu večerniške povesti sočustvujoči vsevedni pripovedovalec opisuje vsakdan in tegobe podjunske kmečke družine ter usodo prisilnih delavcev iz vzhodne Evrope, ki so bili dodeljeni tudi slovenskim kmetom. Aktivnosti partizanov – domačih vojakov, ki ljudem vlivajo upanje in strah obenem, so večinoma prikazane z ozirom na ideološko plat njihovega boja in ravnanje političnih komisarjev, tako da dva protagonista, verna kristjana, spet zbežita iz partizanske čete med druge domače skrivače.

Trotamora. Roman iz umejstva napisan v letih od 1958 do 1963 (1975) je pripovedno in jezikovno ambiciozno zastavljeno delo zgodovinarja Vlada Habjana, ki obravnava koroško politično in narodnostno problematiko na ozadju predvojnega nacizma, druge svetovne vojne in partizanskega odpora pretežno iz perspektive vsevednega pripovedovalca. Imena nekaterih podjunskih dolin in krajev (Šteklarija, Golansko višavje, Rjekše) so spremenjena, vendar prepoznavna. Glavna antagonist, s katerima avtor aludira na svetopisemski brata Kajna in Abela, sta koroški Slovenec Anzej, ki se prelevi v zagrizenega partizanskega borca in komunista Groma, in njegov nacistični bratranec Herbert. Avtor se naslanja na zgodovinske, pričevanjske in druge vire, na medvojne dogodke in potek bojev na Svinški planini, vendar mu ne gre za rekonstrukcijo zgodovinskega dogajanja, pač pa za utemeljitev zunanjega in notranjega konflikta med bratrancema. Prizori so mestoma drastični, a nasprotnik ni demoniziran in tudi partizanski boj ni heroiziran, saj so osvetljeni tudi sicer redko obravnavani vidiki, kot so

to npr. notranja hierarhija partizanskih enot, ljubezenska razmerja, mučnje in likvidacija sovražnikov, katolištvo in komunizem ter nezaupljivost prebivalstva do partizanov.

Avtor najobsežnejšega cikla koroških vojnih romanov je Valentin Polanšek, ki je že v svoji prvi prozni zbirki *Velike sanje malega človeka* (1973) tematiziral nacistično nasilje, prisilno služenje v nemški vojski, upornišтво v okolici Železne Kaple in civilno življenje na Kranjskem, kamor je postavljeno tudi glavno dogajanje romana *Križ s križi* (1980). Gre za avtobiografsko pripoved o mladem Zdravku, ki se šola na učiteljsišču v Kranju, kjer spoznava ponemčevalni izobraževalni sistem in nujnost upora, hkrati pa tudi za kronikalno-dokumentaren prikaz usode njegovih svojcev in znancev na Koroškem, ki postanejo žrtve nacističnega nasilja. *Bratovska jesen* (1981/82) je biografski roman v dveh delih, ki ne sledi objektivni kronologiji dogodkov, avtor pa v njem retrospektivno opisuje predvojno in medvojno situacijo na Koroškem, vaško življenje s petjem in običaji, razvoj odporniškega gibanja in pot dveh domačinov iz okolice Železne Kaple, bratov Šorli, iz nemške vojske k partizanom ter njuno smrt. Tudi Polanškov zadnji roman, *Sla po svobodi* (1985), zvečine napisan iz prvoosebne pripovedne perspektive, ima kronikalno zasnovu, nastal pa je po ustnih spomilih Podjuncana Janeza Wutteja-Luca, ki je dezertiral iz nemške vojske in med drugim pripovedoval o partizanskem boju v Podjuni in na Svinški planini. Vsi Polanškovi romani so prežeti s podatki in dogodki, imeni žrtev nacizma, partizanskih borcev in krajev tragičnih dogodkov ter napisani z namenom, da ohranijo spomin na dobo nacizma, njegovih žrtev in na upornišтво prebivalcev v jugovzhodnem delu Koroške.

Po Polanškovi smrti se niz povojnih romanov s koroško partizansko tematiko pretrga. Ker noben od njih ni bil več ponatisnjen, zavzemajo v današnjem kulturnem spominu bolj obrobni položaj. Gre za žanrsko hibridne, največkrat kronikalne pisave s tipiziranimi liki in večinoma vsevedno pripovedno instanco. Romani so nudili bralcem možnost identifikacije z opisanimi usodami in osebnim spominjanjem, hkrati so posredovali zgodovinopisno vedenje in bili literarni izraz pozitivnega, lahko pa tudi kritičnega odnosa do partizanskega odpora kot dela kolektivne identitete koroških Slovencev. Skoraj vsi romani so izšli, preden je strokovna, poljudnoznanstvena, publicistična in pričevanjska literatura začela zapolnjevati vrzeli, ki so obstajale glede dobe nacizma in protinacističnega upora na Koroškem. Vse kaže, da so s temi novimi publikacijami, zlasti pa z novimi spominskimi knjigami koroških Slovencev, ki so bili preganjani v zaporih in koncentracijskih taboriščih, v zaledju ali v odporu, in ki so vnesli nove perspektive in glasove v spominski diskurz o drugi svetovni vojni, ti romani zgubili svoj pomen in funkcionalnost.

Sodobni koroški (slovenski) romani z vojno tematiko

Daljša prozna besedila z vojno tematiko se znova pojavijo po začetku 21. stoletja. Po kronologiji objav pripovedi in romanov koroških slovenskih avtorjev je Lipušev *Boštjanov let* (2003) zadnje obsežnejše besedilo, ki je napisano v slovenščini. Podobno kot v drugih njegovih romanih in v esejistični prozi *Poižvedovanje za imenom* (2013), je vojno ozadje zgolj nakazano skozi avtobiografsko izkušnjo otroka, ki mu odvedejo mater, jo upepelijo in vrnejo v žari. Introspektivno, poetično, z ironijo in humorjem pretkano monološko pripovedovanje tretjeosebne pripovedovalca, ki riše podobe skrivnostno-fantastičnega doživljajskega sveta mladega fanta in njegovo iskanje človeške toplote, govori o nedoumljivi izgubi matere in kako jo otrok preboleva. Drugače kot druge vojne pripovedi, ki dogajanje umeščajo v jasno opredeljen časovni, prostorski in personalni referenčni okvir, se zgodba o Boštjanu odvija v **grapah in dolinah v bližini neimenovanega majhnega trga**, v brezčasnosti in univerzalnosti otroškega doživljanja nasilja in hrepenenja po ljubezni.

Roman *Der Heimat treu* (2007) Ferdinanda Skuka spominja na vojne pripovedi iz sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja. Skupina partizanov zajame na Svinški planini vojaka Georga Bergerja, pripadnika SS, sina zagnanega nacističnega, ki se je s fronte vrnil na okrevanje domov. Ko se pokaže, da ima isto krvno skupino kot ranjeni četni komandant, po zapletih in srečnih naključjih uide zanesljivi smrti in partizanom, počasi **pa se mu poraja razumevanje za razloge partizanskega boja za jezik in domovino**, zavračati začne nacistično ideologijo in se zaljubi v partizanko Laro, ki jo kmalu ponovno sreča. Skukova tretjeosebna pripoved **žanrsko oscilira med razvojnim in domovinskim vojnim romanom** in se eksplicitno naslanja na pričevanjske in druge vire o vojnem in povojnem dogajanju na Koroškem, ki jih avtor navaja na koncu romana.

Naslednjim trem romanom, ki so prevedeni v slovenščino, je skupno, da drugo svetovno vojno obravnavajo kot zaključeno obdobje, ki pa še naprej odmeva v glasovih in pripovedovanjih vojne generacije in njenih potomcev. Hkrati pa predstavljajo in se posredno ali neposredno navezujejo na avtentične spominske pripovedi in pričevanja ter jih združujejo v diskurzivne literarne reprezentacije koroške vojne tematike.

Roman *Mara Kogoj* (2007) Kevina Vennemanna kontrastira dokumentirana dejstva in dognanja okoli dogodkov na Peršmanovi domačiji konec aprila leta 1945 z ustno in v javnih medijih posredovanimi govoricami, ki zločin pripisujejo partizanom, ti pa v enem delu javnosti tudi sicer veljajo za komuniste in zločince. To pozicijo v romanu zagovarja šestdesetletni novinar in politik Ludwig Pflügler, ki mu je nacistično miselnost in »resni-

co« o pokolu vcepil njegov oče, nekdanji policist, pripadnik SS, v pogovorih z Maro Kogoj in prvoosebni pripovedovalcem Tonetom Lebonjo: oba sta koroška Slovenca, ki intervjuvata potomce koroških vojnih zločincev. Spraševalca sama, sita vseh teh zgodb, potrebujeta precej časa, da se Pflüglerju postavitva po robu in spregovorita o tem, kaj se je po njenem vedenju dejansko zgodilo na odročni kmečki domačiji. V dialogih med protagonistami je govor še o drugih simbolih in diskurzih, ki se nanašajo na problem nemškega nacionalizma in neonacizma na Koroškem, npr. o odzivu na razstavo o zločinih wehrmachta v Celovcu, o sporih glede partizanskih in brambovskih spomenikov, o vsakoletnih srečanjih veteranov obeh vojn in brambovcev na Ulrichsbergu in o zamolčevanju nacistične preteklosti v avstrijski javnosti, ne pa na univerzah (Vennemann 195).

V romanu-drami *Immer noch Sturm* (2010) Petra Handkeja se prvoosebni pripovedovalec (Jaz) približuje vojni dobi iz zdajšnjosti, prek poetične imaginacije preteklosti ter gledanja in poslušanja zgodb in pogovorov svojih prednikov skozi predvojni, medvojni in prvi povojni čas. Avtor, ki je že večkrat upodobil člane družine, ki so po materini strani slovenskega rodu, je protinacistični upor koroških Slovencev in njihove pripovedi in pričevanja o tej izkušnji tako rekoč vnesel v svojo literarno družinsko kroniko. Vsak član družine ima svoj poseben odnos do vojnega časa, vsak govori s svojim glasom in se z dogodki in okoliščinami spreminja, naj se je odločil za čakanje ali prilagajanje, za službo v nemški vojski ali za odhod v ilegalo in med partizane. Odporniški del družinske zgodbe pretežno temelji na motivih iz pričevajske literature, na katero se »Jaz« izrecno sklicuje, na Karla Prušnika, Lipeja Kolenika, Antona Jelena, Antona Haderlapa in Heleno Kuhar-Jelko (Handke, *Immer noch* 156). Iz njihovih spominov je prevzeta tudi čustvena plat jezikovnega zatiranja, brezpravnosti, upanja v odpor in partizanski boj, ki spet sili tudi v obup in mu po vojni sledi razočaranje. »Jaz« se preizkusi tudi kot nekakšen kronist antifašističnega odpora (100-102), vendar ga to utruja in se vrača k poslušanju »živih« zgodb.

Tudi v romanu *Engel des Vergessens* (2011) Maje Haderlap pridejo do besede člani družine, sorodniki in znanci, ki jih je zaznamovala vojna, skozi pripovedi prvoosebne pripovedovalke in glavne protagonistke. Vojni čas je obnovljen toliko, kolikor pripovedovalka o njem izve iz pripovedovanj drugih, potlačena vojna in povojna travmatična doživetja pa prehajajo tudi nanjo. S pripovedovanji se razprede cela mreža imen in družin, ki jih je vojna prizadela, in se naposled zgosti v več strani dolg biografski seznam (Haderlap 240–246). Vsa v romanu navedena osebna in topografska imena so resnična in skupaj s predmeti, pokrajino in gozdovi predstavljajo kraje osebnega in kolektivnega spomina, »lieux de memoires«. Glede na to, da se

je koroški partizanski upor najbolj zasidral in bil najbolj preganjan v regiji okoli Železne Kaple, je v pripovedi najti tudi osebe in dogodke, ki so znani iz pričevanjske in spominske literature. S tega vidika je avtobiografski in obenem družinsko-sorodniški roman Maje Haderlap povezan tudi z njihovimi drugje zapisanimi pripovedmi in na diskurzivni ravni korespondira s Polanškoviimi romani, Lipuševo prozo in drugo literaturo, ki se nanaša na medvojno Lepeno in okolico.

Romani s tematiko prve svetovne vojne

Najnovejše romaneskno ustvarjanje koroških slovenskih avtorjev se ne nanaša na drugo, temveč na prvo svetovno vojno. Zanimanje za to tematiko, ki je v doslejšnji spominski in pripovedni prozi koroških Slovencev – če ne štejemo Prežihovega Voranca (*Doberdob, Požganica*) – komaj zastopana, je povezano s 100. obletnico začetka velike vojne. Gre za dve konceptualno in vsebinsko povsem različni pripovedi, ki jima je skupno, da sta napisani v nemščini: kronikalni roman *Der Kaiser schickt Soldaten aus* (2014) Janka Ferka o Principovem atentatu na Franca Ferdinanda v Sarajevu in konverzacijski roman *Das lange Echo* (2014) Elene Messner, ki tematizira sodobni avstrijski zgodovinski diskurz o prvi svetovni vojni.

Ferkov tretjeosebni roman, ki je izšel tudi v slovenskem prevodu, predstavi v kronološko urejenih, fragmentarnih poglavjih glavne zgodovinske osebe in opisuje dogajanje okoli smrti prestolonaslednika in njegove žene. Avtor riše Franca Ferdinanda kot krvoločnega lovca, vendar politično daljnovidnega zagovornika trialistične ureditve avstroogrske monarhije in prijatelja Slovanov, ki pa ima glede tega zvezane roke, česar mladi zarotniki, zaslepljeni od propagande srbskih nacionalistov, ne dojamejo ali nočejo videti, atentator Princip, ki izhira v zaporu in do zadnjega ni prepričan, ali so bile njegove krogle tiste, ki so smrtno zadele, pa je s svojim dejanjem nevede sprožil milijone smrti na svetovnih bojiščih. Roman je ob uporabi zgodovinskih virov napisan v poročevalskem, skoraj kolportajznem tonu, ki prehaja iz kultiviranega jezika v nižji in dunajski govor. Pogovori med atentatorji, ki vsebujejo nekaj neprevedenih besed, kot so *keurac, pižda jedna, jebenti, idi u pičku materinu* (Ferk 84–85), so približani govorici, znani iz kavbojk in holivudskih kriminalk. Usodna strela – »Bumm. Buuuuum.« (127) – atentator sproži v največji čustveni nadraženosti, da ob tem ejakulira. Dogajalni prostor se Koroške dotika samo v zvezi z generalom Oskarjem Potiorekom, guvernerjem Bosne in Hercegovine. V pripisu h knjigi avtor sporoča, da je ročno obdelani prvi tipkopolnilil Vojaškozgodovinskemu muzeju na Dunaju ([157]), prav ta muzej in

njegova praksa prikazovanja avstrijske vojne zgodovine pa je v središču proznega prvenca Elene Messner.

Dogajanje romana *Das lange Echo* je postavljeno v leto 2013, v pozne ure po konferenci o prvi svetovni vojni, ko direktorica muzeja in njena asistentka, že nekoliko vinjeni, v prisotnosti konferenčnega udeleženca, molččega »tujca z juga«, v znanem dunajskem lokalu razpravljata, kakšno naj bo avstrijsko spominjanje na to poglavje zgodovine. Dunajska sedanost sogovornic in vojna preteklost se prepletata na ozadju različnih etičnih in svetovnonazorskih pogledov protagonistk. Pripovedna perspektiva, ki se izmenjuje med drugoosebnim, prvoosebim in tretjeosebim pripovedovanjem, je približana dojemanju in perspektivi pacifistične asistentke Vide Nemec, za katero se izkaže, da je pravnukinja častnika Milana Nemca, o katerem je napisala doktorsko nalogo. Njen praded, apolitični dunajski Slovenec iz Ottakringa, ki so ga leta 1915 poslali za vojaškega upravnika v Beograd, se zaljubi v domačinko in se ne strinja z neusmiljenim kaznovanjem civilnega prebivalstva, pri katerem sodeluje. Po vojni vstopi v jugoslovansko vojsko in se z družino preseli v Ljubljano, kjer njegova žena med drugo svetovno vojno zapiše njegove predsmrtne izpovedi o načinih usmrtitve in imenih usmrčenih v medvojnem Beogradu. Vidina stara mama se s svojo novo družino preseli na avstrijsko stran Slovenije in »potuhne v neko vas« (Messner, *Das lange* 180). Razen fiktivnih ustnih in pisnih pričevanj so v romanu uporabljeni tudi dokumentarni viri, izvlečki iz časopisov, programskih osnutkov muzeja, strokovne in druge literature, ki so označeni s poševno pisavo. Roman tematizira tudi vlogo avstrijskih pisateljev kot vojnih poročevalcev in prevprašuje ustroj sodobne avstrijske spominske kulture glede prve in v zametkih tudi druge svetovne vojne. Ne gre za roman o vojni v ožjem pomenu besede, temveč za pisavo, ki opozarja na potrebo po novih, drugačnih, vzajemnih konceptih reprezentacije vojne zgodovine, po večplastnih pripovedih, ki upoštevajo tudi perspektivo »drugega«, podobno kot to poskušajo v nemščini napisane pripovedi o drugi svetovni vojni in odporu proti nacionalsocializmu na Koroškem.

Sklep

Vojne pripovedi, ki so bile tu obravnavane z vidika koroškega slovenskega konteksta, pokažejo, da sta druga svetovna vojna in odporniška tematika slej ko prej emocionalno diskurzivno polje, medtem ko je prva svetovna vojna z obmejnimi boji redko in z distanco obravnavano področje, ki se manjšinske perspektive komaj dotika. Kot je pričakovati

za žanr zgodovinskega romana, se avtorji glede obeh vojn naslanjajo na različne zgodovinske in avtentične vire, pričevanja, resnične dogodke in realne osebe. Starejše pisave o drugi svetovni vojni, ki so bile namenjene (koroškim) slovenskim bralcem in iz katerih so se ideološko-politične primesi postopno izgubile, večinoma temeljijo na biografskih, kronikalnih in avtobiografskih sestavinah in imajo vse od začetka izrazito spominsko-kulturno funkcijo. Značilno je, da so literarne pripovedi v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja pogostejše od pričevanjskih in spominskih, ki prevladujejo v naslednjih letih in so pomembna referenca za velik del dramskih in proznih besedil po letu 2000, drugače od prejšnjih pa so večinoma napisane v nemškem jeziku. Z medbesedilnim navezovanjem na pričevanja in spomine koroških Slovencev, deloma tudi na druge spominske in zgodovinske vire ter z večglasnostjo in večperspektivnostjo pripovedi znotraj samih besedil, se skoraj vsa najnovejša literarna besedila razlikujejo od prejšnjih modelov in reprezentacij vojne tematike, ki jo obravnavajo reflektivno, diskurzivno ali na avtobiografski osnovi in predvsem v luči travmatičnosti medvojnih in povojnih izkušenj, (ne)prebolevanja doživetega in njegovega izžarevanja na potomce.

Večino literarnih obdelav koroške slovenske vojne tematike so v prvih povojnih desetletjih napisali avtorji iz Slovenije, od osemdesetih let dalje pa predvsem slovensko ali nemško pišoči Korošci in nemško govoreči avtorji, iz česar je razvidno tudi postopno prehajanje odporiške tematike iz slovenskega v koroški in širši avstrijski literarni in kulturnospominski kontekst. V funkcionalno-komunikacijskem pogledu so sodobne nemške in slovenske vojne pripovedi, ki se medsebojno dopolnjujejo, tesno povezane z današnjimi spominskimi diskurzi o nacistični preteklosti Koroške in prispevajo k novi podobi koroške spominske kulture, vendar je slovenska stran v spominski tradiciji nemško govoreče večine šele v zadnjih letih nekoliko bolje upoštevana, oboroženi partizanski odpor pa je še vedno tema, ki razdvaja. Najnovejše v nemščini napisane pripovedi koroških slovenskih avtorjev o prvi svetovni vojni se Koroške le bežno dotikajo in ponazorijo, da se del literarne produkcije koroških Slovencev z menjavo literarnega jezika odmika od manjšinskega konteksta, medtem ko se mu del literarnih pisav nemško govorečih avtorjev povsem očitno približuje.

OPOMBE

¹ K pričevanjski in spominski literaturi gl. Malle (*Spominjanje*, 87–112; *Slovenische Erinnerungsbücher*, 51–63).

² Na gorski kmetiji pri Peršmanu so člani 4. kompanije 1. bataljona 13. regimenta SS in policije 25. aprila 1945 umorili štiri odrasle in sedem otrok Sadovnikove in Kogojeve družine (*Peršman*).

³ Glej Prušnikovo bibliografijo (Suhodolčan).

⁴ Vojne tematike se dotaknejo tudi številni življenjepisi v zbirki *Tako smo živelj*, v kateri je izšlo med letoma 1993–2004 dvanajst knjig (Makarovič).

⁵ Ena redkih izjem je partizanska drama *Med zakonom in vestjo* Matije Šipka, ki je bila premierno uprizorjena leta 2013 na Koroškem.

⁶ Na osnovi sporazuma t. i. Koroške konsenzne skupine, v kateri so sodelovali dr. Josef Feldner, Bernard Sadovnik, dr. Marjan Sturm, Heinz Strizl in dr. Stefan Karner, je avstrijski zvezni parlament 6. julija 2011 sprejel novelizacijo Zakona o narodnih skupnostih, ki bila podlaga za postavitev 164 dvojezičnih krajevnih napisov na Koroškem.

⁷ Velik del slovenskih in nemških literarnih, spominskih, publicističnih in drugih virov na temo partizanskega odpora na Koroškem je bil dokumentiran v okviru projekta *Literatur und Widerstand – der Widerstand in der Literatur* (gl. Köstler, Leben, Strutz ter Leben, Köstler).

LITERATURA

- Amann, Klaus. »Siegreiche Verlierer. Der bewaffnete Widerstand der Kärntner Slowenen gegen das nationalsozialistische Regime.« *Krieg, Widerstand, Befreiung. Ihr Nachbar in den Kulturen und Literaturen des Alpen-Adria-Raums*. Ur. Fabjan Hafner in Johann Strutz. Klagenfurt/Celovec: Drava, 2013. 9–30.
- Die Blutige Grenze. Südkärntens Leiden Im Jahre 1945*. Hrsg. vom Ring der Freunde Kärntens in Westdeutschland. Stuttgart: Ledermüller, 1975.
- Die Partisanen in Kärnten: Kämpfer gegen den Faschismus, Kämpfer für ...?* Eine Ausstellung des Kärntner Landesarchivs. Ur. Wilhelm Wadl in Alfred Ogris. Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 2003.
- Goetz, Judith. *Bücher gegen das Vergessen. Kärntnerslowenische Literatur über Widerstand und Verfolgung*. Klagenfurt, Wien: Kitab, 2012.
- Handke, Peter. »Wut und Geheimnis«. Peter Handke in Klaus Amann: *Peter Handkes Poetik der Begriffstutzigkeit. Zwei Reden zur Verleihung des Ehrendoktorates der Universität Klagenfurt am 8. November 2002 an Peter Handke*. Klagenfurt/Celovec: Wieser, 2002. 47–57.
- Köstler, Erwin, Andreas Leben in Johann Strutz. *Abschlussbericht zum Jubiläumsfondsprojekt Nr. 9756 „Literatur und Widerstand - der Widerstand in der Literatur“*. Klagenfurt: 2004.
- Leben, Andrej in Erwin Köstler. »Literatura in odpor, odpor v literaturi«. *Jezik in slovstvo* 50.2 (2005): 105–116.
- Malle, Avguštin. »Slowenische Erinnerungsbücher als historische Quellen«. *Krieg, Widerstand, Befreiung. Ihr Nachbar in den Kulturen und Literaturen des Alpen-Adria-Raums*. Ur. Fabjan Hafner in Johann Strutz. Klagenfurt/Celovec: Drava, 2013. 49–70.
- — —. »Spominjanje na pregon in upor.« *Pregon koroških Slovencev / Die Vertreibung der Kärntner Slowenen. 1942–2002*. Klagenfurt/Celovec: Drava, 2002. 87–112.
- Peršman*. Ur. Lisa Retzl in Gudrun Blohberger. Göttingen: Wallstein, 2014.
- Prunč, Erich. »Ustna in pisna tradicija v slovenskem slovstvu na Koroškem.« IX. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja*. Ur. Matjaž Kmecl. Ljubljana: Delo, 1973. 59–69.
- Pust, Ingomar. *Titostern über Kärnten: 1942–1945. Totgeschwiegene Tragödien*. Klagenfurt: Kärntner Abwehrkämpferbund, 1984.
- Strutz, Johann. »Razvojne poteze in tipologija slovenske proze 20. stoletja na Koroškem«. Ur. Andreas Moritsch. *Koroški Slovenci 1900 – 2000. Bilanca 20. stoletja*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva/Hermagoras, 2000/2001. 199–217.
- Suhodolčan, Marija. *Bibliografija Karla Prušnika-Gašperja. Bibliografija Vestnika koroških partizanov*. Ljubljana: Osrednji odbor koroških partizanov; Ravne na Koroškem: Koroška osrednja knjižnica, 1982.

VIRI

- Arih, Rok. *Zato*. V Ljubljani: Cankarjeva založba, 1957.
- . *Zibelka. Prispevki k podgraški kroniki*. V Celovcu: Slovenska prosvetna zveza, 1953.
- Arnejc, Franc. *Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1970.
- Betroffensein. Texte zu Kärnten im Herbst 1980*. Ur. Harald Irnberger. Klagenfurt: Slowenisches Informationscenter, 1980.
- Ferk, Janko. *Der Kaiser schickt Soldaten aus. Ein Sarajevo-Roman*. Wien: Styria Premium, 2014.
- Grat, Ladislav. *V metežu*. V Ljubljani: Borec, 1969.
- Habjan, Vlado. *Trotamora. Roman iz unejstva napisan v letih 1958 do 1963*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975.
- Haderlap, Anton. *Grapaji. Spomini*. Klagenfurt/Celovec: Drava, 2007.
- Haderlap, Maja. *Engel des Vergessens. Roman*. Göttingen: Wallstein, 2011.
- Handke, Peter. *Die Wiederholung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
- . *Immer noch Sturm*. Berlin: Suhrkamp, 2010.
- Ippen, Laura. *Und schreibe aufs Blatt meine Gefühle*. [Uprizoritev: Dunaj, 12. 2. 2004. Neobjavljeno.]
- Isop, Franc. *Dnevne črtice mojega pregnanstva. Dnevniški zapisi iz let 1942 do 1945*. Celovec: Drava, 2013.
- Jelen, Tone. *Hoja za mavrico. Spomini iz temnih dni pričakovanja*. Celovec: Drava, 2002.
- Jug-Olip, Ana. *Utihnile so ptice, utihnila je vas. Spomini na selske šege in narade, na izselitev v Nemčijo, na taborišče Ravensbrück in na srečno vrnitev domov*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba, 2011.
- Kerschbaumer, Marie-Thérèse. *Der weibliche Name des Widerstands. 7 Berichte*. Olten [u.a.]: Walter, 1980.
- Kokot, Andrej. *Ko zori spomin ... Otroška doživetja v pregnanstvu*. Celovec: Drava, 1996.
- Kolenik, Lipej. *Malí ljudje na veliki poti. Spomini na predvojni, vojni in povojni čas na Koroškem*. Celovec: Drava, 1997.
- Koroška v borbi. Spomini na osvobodilno borbo v Slovenski Koroški*. Celovec: Zveza bivših partizanov Slovenske Koroške, 1951.
- Kuhar, Helena. *Jelka. Aus dem Leben einer Kärntner Partisanin*. Thomas Busch, Brigitte Windhab nach Tonbandaufzeichnungen von Helena Kuchar. Basel: A.P.I., [1984].
- Kuhar, Peter. *Pesem in pelin mojih gozdov. Spominski utrinki iz osmih desetletij*. Klagenfurt/Celovec, Wien/Dunaj: Drava, 2009.
- Kukovica, Franc. *Nepozabljeno. Otrok med nacizmom. Spomini na obdobje 1939–1945*. Celovec: Drava, 2006.
- Kumer, Mirko. *Po sili vojak. Pot koroškega Slovenca skozi drugo svetovno vojno*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1969.
- Leisch, Tina. *Elf Seelen für einen Ochsen*. [Uprizoritev: Vöcklabruck, 28. 6. 2003. Neobjavljeno.]
- Liebold-Mosser, Bernd. *Partizan. Drama. Deutsch, Slowenisch*. Klagenfurt/Celovec: Wieser, 2008. (Gehört, gelesen und gesehen 3).
- Lietzow, Susanne. *Jelka. Wir sieben uns im nächsten Krieg*. [Uprizoritev: Beljak, 13. 10. 1999. Neobjavljeno.]
- Lipuš, Florjan. *Boštjanov let*. Maribor: Litera, 2003. (Nova znamenja 2).
- . *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Litera, 2013. (Nova znamenja 43).
- . »Škornji. Nonstop drama (osnutek)«. V: *Zgodbe o čuših*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1973. 23–32.
- Malle, Eva. *Die Ročijaks. Eine slowenische Familie im Widerstand*. Klagenfurt, Wien: Kitab, 2012.
- Messner, Elena in Dominik Srienc. *Jež. Der Damm*. [Uprizoritev: Celovec, 3. 5. 2015. Neobjavljeno.]

- Messner, Elena. *Das Lange Echo*. Roman. Wien: Atelier, 2014.
- Messner, Janko. *Vrnitev*. TV drama. Ljubljana: Dramska redakcija TV, 1973.
- . Živela Nemčija! Iz dnevnika od 14.3.1938 do 21.1.1941. Celovec: Drava, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1988.
- Mohar, Peter. *Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta*. Ljubljana: Slovenska matica; Celovec: Drava, Družba sv. Mohorja, 1986.
- Mohor, Bogdan. *Luna. Od koroškega partizana do političnega zapornika v Bileči / vom Freiheitskämpfer in Kärnten zum politischen Gefangenen in Bileča*. Celovec: Drava, 2007.
- Obid, Vida in Helena Verdell. *Šolo, ne švanko! Milena Gröblacher – Slovenka na Koroškem v 20. stoletju*. Klagenfurt/ Celovec, Wien/Dunaj: Drava, 2012.
- Ogris, Tomaž. *Anisja. Zwangsarbeiterin in Kärnten. Erinnerungen / Prisilna delavka na Koroškem*. Spomini. Klagenfurt/Celovec, Wien/Dunaj: Drava, 2011.
- Olip, Tomaž. *Wie ein im Käfig eingesperrter Vogel. Das Tagebuch des Thomas Olip*. Ur. Wilhelm Baum. Klagenfurt, Wien: Kitab, 2010.
- Petrov, Ivan. *Morišče Dravograd*. V Ljubljani: Slovenski knjižni zavod, 1946.
- Pirjevec, Dušan. »Boj za Dravo«. *Slovenski zbornik 1945*. Uredil Juš Kozak. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1945, 569–574.
- Pluch, Thomas. *Das Dorf an der Grenze. Die Schicksale von Kärntnern beider Sprachgruppen 1920–1976*. Filmprosa. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1983.
- Po sledovih ... Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945*. V Celovcu: Slovenska prosvetna zveza, 1991.
- Polanšek, Valentin. *Bratovska jesen. Roman*. Drugi del. Celovec: Drava, 1982.
- . *Bratovska jesen. Roman*. Prvi del. Celovec: Drava, 1981.
- . *Križ s križi*. Roman. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1980.
- . *Sla po svobodi*. Roman. V Celovcu: Drava, 1985.
- . *Velike sanje malega človeka*. Maribor: Obzorja, 1973.
- Prežihov Voranc. *Doberdob. Vojni roman slovenskega naroda*. Ljubljana: Naša založba, 1940.
- . *Naši mejniki. Kratke storije iz minulih dni*. V Celju: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1946. (Zadružna knjižna izdaja 18).
- . *Požganica. Roman iz prevratnih dni*. Ljubljana: Naša založba, 1939.
- Prušnik, Karel. *Gamsi na plazu*. Ljubljana: Borec, 1958.
- Resman, Franc. *Rod pod Jepo. Spomini Tratnikovega očeta iz Ledinc*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1971.
- Ribič, Ivan. *Ljudje onkeraj reke. Kronika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1954.
- Rovšek, Jože in Andrej Kokot. *Skaljena sreča*. [Uprizoritev: Radiše, 27. 3. 2000. Neobjavljeno.]
- Schlapper, Tonči. *Iz življenja na obronkih. Spomini*. Celovec: Drava, 2004.
- Schönnett, Simone in Harald Schwinger. *Zala. Drama in sieben Bildern / drama v sedmih slikah*. Klagenfurt/Celovec: Johannes Heyn, 2011. (Edition Meerauge)
- Singer, Blaž in Pavla Singer. *Naša pot*. [Uprizoritev: 1947. Neobjavljeno.]
- Skuk, Ferdinand. *Der Heimat treu. Roman*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras, 2007.
- Sovdat, Emil. *Tam, kjer teče bistra Zilja*. V Ljubljani: Borec, 1967.
- Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slovenen*. Ur. Andreas Pittler in Helena Verdell. Wien: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Celovec: Klub Prežihov Voranc, Inštitut za preučevanje prostora Alpe-Jadran, 1990. (Erzählte Geschichte. Berichte von Widerstandskämpfern und Verfolgten 4).
- Sticker, Ljudmila. *Dnevnik*. Rokopis. (Arhiv Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, Celovec.)
- Šipek, Matija. *Med zakonom in vestjo. Drama*. [Uprizoritev: Pliberk, 2. 10. 2013. Neobjavljeno.] *Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev*. 1–12. Ur. Marija Makarovič. Celovec: Mohorjeva založba, 1993–2004.

Turnšek, Metod. *Med koroškimi brati. Medvojni roman*. Celovec: Mohorjeva družba, 1973.
Vennemann, Kevin. *Mara Kogoj. Roman*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007.
Zablatnik, Ana. *Man soll das sein, was man ist. Ana Zablatnik im Gespräch mit Michael Kerbler*.
Klagenfurt/Celovec: Wieser, 2010.

Carinthian (Slovene) War Narratives between Representation and discourse

Keywords: literature and history / Slovenian literature / Carinthia / war narratives / World War I / World War II / literary genres / novel / intertextuality / memory discourse

Most of the literary representations of war, written by Carinthian Slovenes, authors from Slovenia or German speaking writers since 1945 and referring to the Carinthian Slovene context, tangle the topic of WW II and the partisan movement. The first literary narratives, which were all dedicated to the Slovene readers, were mostly written by authors from Slovenia, having an ideological impact and clear distinctions of the characters (I. Ribič). In the 1970s and 1980s were published several Slovene novels from Carinthian and Slovene authors (M. Turnšek, V. Habjan, V. Polanšek) which ground, already like the first narratives, on chronicle, biographical or autobiographical elements and have the explicit intention to keep alive the memory on the partisan struggle, the protagonists, and the victims of the Nazi terror. They all refer to different oral and textual sources, to historical persons and occurrences, and prefer a third person narrative perspective. Only after 2000, when a number of witness and memory literature was already published, new novels and dramas with Carinthian Slovene war topics issued (F. Lipuš, F. Skuk, K. Vennemann, P. Handke, M. Haderlap; T. Leisch, B. Liepold-Mosser), recently even on WW I (J. Ferk, E. Messner). Most of them are written in German and represent new narrative modes and models, as they refer or relate to the intimate witness and memory literature of Carinthian Slovenes, historical sources and memory discourses, representing in first or third person respectively autobiographical tales different voices and perspectives on wartime, traumas, and post-war experiences, as well as their influence on the descendants. Many of these narratives are not only highly discursive but also take part in the still conflictive discourses in Carinthia about the partisan resistance and memory culture.

September 2015